

KAPITTEL 3

Byeliten på 1700-tallet. De sterke nettverk

Ida Bull

NTNU

Abstract: Urban elites in the 18th century: The strong networks

During the 17th and 18th centuries, Norwegian cities changed. The population became more differentiated, and the administrations of cities were adapted to absolute monarchy. Trade was in principle connected to cities, which forced merchants to settle in Norwegian cities to take part in export. Immigrant merchants soon joined the elites in the cities, establishing themselves as centres in networks connecting their regions to the international market. While the King was strengthening his local administration, the new economic elites secured a distinct influence on the economic and political conditions in the cities. This chapter discusses how this elite worked to affect the political administration of the major cities in the four regions in Norway: Bergen, Kristiania, Kristiansand and Trondheim, with a special focus on the latter. All of these cities were obliged to communicate through the King's servants with Copenhagen. In addition, they all had important trading connections to other cities in Europe.

Immigrant merchants established strong networks in their new cities. Together with the King's most prominent servants, these merchants constituted the cities' elites. While the King's men ruled the city, a consultative board was elected among men with citizenship – “*de eligerte menn*”. How this board was elected and functioned differed between cities, but in the larger Norwegian cities the international trading merchants monopolised the boards of elected men. Their education and experience from a larger world made their power seem self-evident.

However, towards the end of the 18th century, against the background of the French Revolution, their monopoly was no longer obvious. Citizens with lower status, especially craftsmen, contested the merchants' power. This chapter discusses how conflict developed and pointed towards a more democratic evolution in the 19th century.

Keywords: urban elites, networks, immigration, urban trade, urban administration

Sitering: Bull, I. (2022). Byeliten på 1700-tallet. De sterke nettverk. I K. Dørum (red.), *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800* (kap. 3, s. 85–106). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.149.ch3>

Lisens: CC-BY-NC-ND 4.0

Nettverksbyen Trondheim

I løpet av 1600–1700-tallet endret norske byer seg. Sammensetningen av befolkningen ble mer differensiert, og styringen av byene ble tilpasset eneveldet. På 1600-tallet ble handel som prinsipp knyttet til byer. Det førte til at mange kjøpmenn med utgangspunkt i europeiske handelsfamilier slo seg ned i norske byer for å drive denne handelen. På 1600- og 1700-tallet fungerte denne innvandrende kjøpmannseliten i byene som sentrum i nettverk som bandt regionene – med sine eksportprodukter som fisk, trelast og metaller – til et internasjonalt marked i en stadig mer globalisert økonomi med byene som mellomledd. Et tema i internasjonal byhistorie er hvem som har makt over byen: byene selv eller fyrsten.¹ Dette kapitlet vil se nærmere på hvordan forholdet var mellom kongens administrasjon i norske byer og den økonomiske handelseliten. Kapitlet vil diskutere i hvilken grad kjøpmannseliten prøvde eller var i stand til å ha avgjørende innflytelse på det politiske nivå som embetsmennene utgjorde.

Det var egentlig ingen selvfølge at nettopp byene opplevde store endringer ved framveksten av en globaliseringsprosess. Eksportproduktene, som var utgangspunktet for at Norge ble trukket inn i internasjonal handel, fantes i havet utenfor kysten, i skogene og i fjellet rundt i lokalsamfunnene i Norge. Endringene som byene opplevde, hadde sammenheng med deres rolle i formidlingen av de norske naturressursene som vare i et internasjonalt marked. Samtidig hadde konsentrasjonen til byene som mellomledd sammenheng med utviklingen av eneveldet og lovkravet om at handel, og særlig utenrikshandelen, skulle finne sted i byer. Den begynnende internasjonale handelen som tilreisende kjøpmenn og skipperne hadde drevet på 1500- og begynnelsen av 1600-tallet, ble dermed i stor grad erstattet av en handel med byene som sentrum. Trondheim er typisk for en slik utvikling, og materialet vil i hovedsak hentes fra denne byen, med noen sideblikk – særlig til Bergen, som var Norges største by, og de øvrige stiftsstedene Kristiania og Kristiansand.

---

¹ Braudel 1985, s. 514–520; Cipolla 1993, s. 117–122; Hohenberg & Lees 1995, s. 5, s. 43 og s. 169–170.

Sentralsted og nettverk

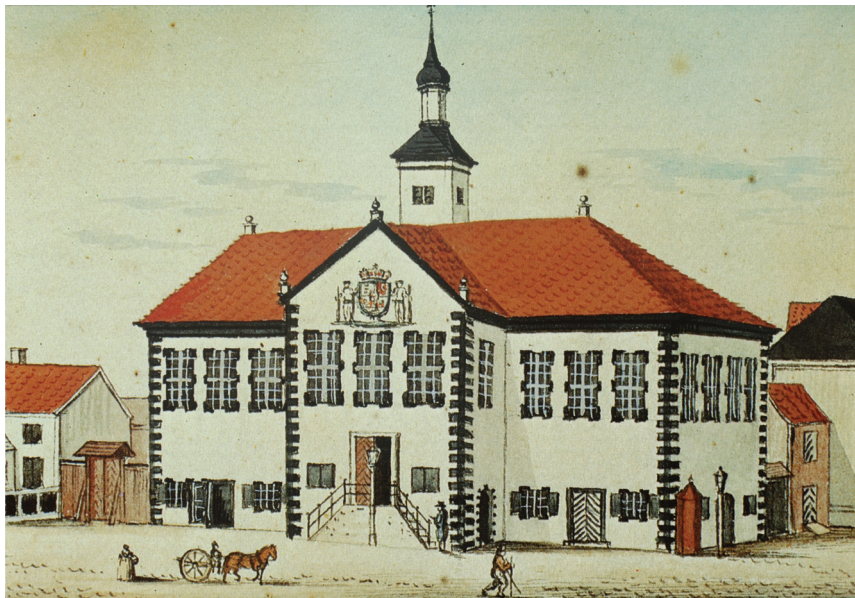
Byene i perioden mellom 1600-tallet og begynnelsen av 1800-tallet kan plasseres inn i to ulike modeller. Eneveldet instituerte en ny administrativ ordning, der amt og stiftamt overtok for de gamle lenene, og amtmenn og stiftamtmenn kom istedenfor lensherrene. Mens lenene var bygd på godseiendom og lensherrene hadde stor selvstendighet innenfor lenet, hadde kongen større myndighet overfor amtmenn og stiftamtmenn og det som foregikk innenfor deres embetsdistrikter. Norge ble inndelt i fire stiftamt, med underliggende amt. Byene hadde sin egen lokale styringsstruktur, men var samtidig underlagt stiftamtmanden, som igjen var underlagt kongens sentrale styringsorgan i København. Samtidig som det på grunnlag av økt handel vokste fram flere ladesteder og småbyer, ble stiftsbyenes posisjon styrket. Nye ladesteder ble underordnet bestemte kjøpsteder, som igjen ble underordnet de respektive stiftsstedene.² Administrativt var byene innvevet i en struktur som plasserte dem som sentralsted for et omland som sognet til byen. Formelt knyttet denne modellen ladesteder til sin kjøpstad, og kjøpstedene til stiftsbyen, som igjen var knyttet til hovedstaden. Sentralstedsmodellen kobler sammen disse nivåene.

Byenes posisjon som mellomledd i handelen med de norske råvarene fra distriktet og de utenlandske markedene, gjorde at deres viktigste forbindelse ikke nødvendigvis gikk til det administrative nivået de var plassert under. Mens København var sentralstedsmodellens topp-punkt, gikk bare mindre deler av handelen dit. Handelen aktualiserte en annen modell, som bygger på de økonomiske nettverkene byene var involvert i. Stiftsbyene måtte ha kontakt med København, men hadde vel så viktige kontakter i byer andre steder i Europa og verden, der de fant marked for sine eksportvarer, kunne finne nødvendige og ønskede importvarer, og der de hadde eller utviklet forretningsforbindelser. I nettverksmodellen er nettopp slike handelsnettverk vesentlige.³

---

2 Supphellen 1979; Supphellen 1982.

3 Sentralsted og nettverk: se Helle et al. 2006, s. 9–18; Hohenberg & Lees 1995, s. 1–13; Maliks & Bull 2014, spesielt s. 25–32; Mikkelsen 2012, s. 39–41. Nettverksanalyse, se Teige 2008.

Byggingen av det gamle rådhuset i Trondheim ble påbegynt av magistratpresident Albert Angell, som også var en av byens framtrepende kjøpmenn. Rådhuset sto ferdig i 1706. Her holdt magistraten sine møter, byfogd og andre byens betjenter hadde tilhold her, og de eligerte menn møttes til rådslaging her. Tvers over gaten hadde Angell sin private kjøpmannsgård.

Illustrasjon: Gunnerus spesialsamling ved NTNU Universitetsbibliotek. Lisens: CC BY-SA 4.0.

Innad i de enkelte byene, og særlig uttalt i stiftsstedene, finner vi denne spenningen mellom hensynet til de administrative linjer og de økonomiske strukturer. Nettverksbyen er dermed et viktig begrep for å forstå hvordan byen fungerte i forhold til omverdenen, men dette må kobles sammen med byen som administrativt sentrum, der byens embetsmenn forholdt seg til sine overordnede i kongens København. Slik sett passer stiftsbyene også inn i en sentralstedsmodell. Et spørsmål blir så hvordan de personene som befolket disse ulike strukturene, sto i forhold til hverandre.

Internasjonalisering av handelen

Fra tidlig 1600-tall ble Norge trukket inn i en voksende verdenshandel. Fra middelalderen av var fisken ettertraktet som eksportvare; nå økte etterspørselen etter fisk som mat til en voksende befolkning i Europa. Trelast ble nødvendig som bygningsmateriale til ny byvekst og skipsbygging.

I tillegg ble metaller stadig viktigere på det europeiske markedet, både som materiale til nye redskaper og bruksgjenstander, og til våpenproduksjon til de mange krigene. På 1500–1600-tallet reiste skipperne og kjøpmenn fra Tyskland, Nederland og England langs kysten og handlet med lokalbefolkningen. Særlig var det trelasthandelen som foregikk på den måten.

Fiskehandelen var i større grad monopolisert. Bergen, med sin fortid som hansaby, var den eneste av de norske byene som hadde sterke tradisjoner for utenrikshandel, og det var den nordnorske tørrfisken som var grunnlaget for det.

Handel som bynæring

Avgjørende for byenes posisjon var bestemmelsene om at handel skulle foregå i byer. Allerede fra begynnelsen av 1600-tallet kom det tydelige signaler om at folk som drev handel, skulle ta borgerskap i en by. Unntaket var de sedvanemessige markeder, som på 1600-tallet ble regulert og fastsatt til bestemte tider på året. Markedene var i utgangspunktet enkelt varebytte mellom distrikter med ulikt næringsgrunnlag, men med voksende internasjonal handel kom også kjøpmennene til markedene. Det ble dermed behov for lovregulering også av dem.⁴ Med eneveldets byprivilegier i 1662 ble byenes monopol på handel innskjerpet. Utenlandske kjøpmenn som hadde reist langs kysten fra Agder til Vardø og kjøpt opp fisk og trelast, fikk føle restriksjonene. Flere av dem fant det nødvendig å bosette seg i en av kystbyene for å fortsette sin handel. I Bergen var de tyske arvtakerne etter hansakjøpmennene allerede etablert. I Trondheim var det åpnere rom for nye kjøpmenn, som kunne supplere de nordlands-handlere som fantes. Som i Bergen var fisken interessant, men trelast ble også attraktivt for de utenlandske kjøpmenn i Trondheim etter hvert som skogene lenger sør og de helt kystnære skoger ble uthogde og bypolitikken ble innskjerpet. Også etableringen av kobberverksdrift på Røros og på Løkken ga Trondheim en viktig stilling som utskipningshavn for kobberet. I Oslo ble bybrannen i 1624 utgangspunktet for at den nye byen Kristiania ble etablert, og den fikk privilegier som bidro til å konsentrere

---

4 Bull 2012.

trelasteksporten fra store innlandsområder i Gudbrandsdalen og Østerdalen til byen.⁵

Kristiansand ble etablert i 1641 etter kongelig bestemmelse, og hadde som formål å konsentrere handelen som foregikk i området. Behovet oppsto som følge av den økte skipsfarten mellom landene ved Nordsjøen og landene ved Østersjøen, som passerte forbi Agder-kysten.⁶ Byen konkurrerte med Stavanger som stiftsstad. Også Stavanger ble påvirket av den økte handelen, og dit kom det innvandrere etter 1600, særlig fra Slesvig og Holstein, deretter fra Nederland og Skottland. Trafikken forbi kysten ga imidlertid Kristiansand et fortrinn som den fjerde stiftsby.⁷

Byprivilegiene i 1662 forsterket byenes rolle som eksportbyer. Prinsippet var at handelen skulle konsentreres i byene – kjøpstedene. Der skulle folk med borgerskap drive handelen. Forbipasserende og tilreisende skipper og kjøpmenn måtte handle med byens borgere, eller, som flere av dem gjorde, etablere seg som borgere i norske byer. Hver by hadde sitt omland som sognet til byen, og der byens handlende hadde forrang. Det skapte riktignok konflikter mellom byer om omlandet, spesielt mellom Bergen og Trondheim om retten til handelen i kystområdene på Nordvestlandet. men var også et noenlunde oversiktlig system.

En innvandrende kjøpmannsklasse

Eneveldets bypolitikk, som forbeholdt utenrikshandelen for kjøpmenn bosatt i norske byer, skapte et nytt sjikt innbyggere i byene. Med den nye innvandringen av kjøpmenn som drev internasjonal handel, ble byens klassestruktur endret. Borgerskapet besto tidligere av kremmere og håndverkere. Håndverkerne produserte gjenstander til bruk for byens befolkning og kanskje for noen i byenes omegn, mens kremmerne sto for en forholdsvis beskjeden omsetning av forbruksvarer. De innvandrede kjøpmennene introduserte en handel som gikk ut over lokal-samfunnets rammer. Med sin bakgrunn fra familier som drev handel i hjemlandet, hadde de handelsnettverk de kunne bygge videre på. Det ga

---

5 Sprauten 1992, s. 147–172.

6 Steen 1941, kapittel 1–3.

7 Elgvin 1956, s. 107 og s. 171–182.

dem erfaringer fra kjøpmannskap i andre land, kunnskaper om hvordan internasjonal handel kunne drives, muligheter til handelskreditt og et godt grunnlag for kapitaloppbygging. Noen av dem hadde med seg arvermidler, og flere som innvandret, giftet seg inn i andre innvandrerfamilier. Mange opprettholdt forbindelsen med sine opprinnelige familier og hjemsted, også i annen og tredje generasjon.

Til Trondheim kom flere innvandrere fra utenlandske steder på 1600-tallet og videre framover 1700-tallet. De kom fra ulike steder, fra Holland, Flandern, England og hertugdømmet Slesvig med Flensburg. De første etablerte seg med handel i omlandet. Noen bygget opp sager, men for å drive eksporthandel måtte de ta borgerskap i byen. Flere kom fra samme sted, og etter hvert samlet det seg mange flensburgere i Trondheim. Ifølge en beskrivelse av borgerskapet i 1708 var det da 63 kjøpmenn i Trondheim, og av dem var 25 flensburgere. I tillegg var det noen som var annen eller tredje generasjons innvandrere. Av de 19 som ble betegnet som «Capitale» kjøpmenn, var alle innvandrere eller sønner av innvandrere.⁸

Noen av disse innvandrerne gjorde seg mer bemerket enn andre og fikk en viktig plass i byhistorien av flere grunner.

Lorentz Mortensen Angell er en av dem. Det første vi hører om ham i Trondheim, er hans giftermål med Margrethe Hansdatter Puls i 1653. Hun var også av innvandrerfamilie, som datter av Hans Puls, innvandrer fra Hamburg. Fiskehandelen var utgangspunktet for Lorentz Mortensen, men han engasjerte seg snart i kobbereksport fra Røros. Som følge av krongodssalgene etter 1660, ble han også en betydelig godseier.

For Henrich Sommerschild, også kalt Henrik Engelskmann, er opprinnelsen klar. Thomas Hammond, også innvandrer fra England, ble i 1659 gift med Elisabeth Sommerchild, datteren til Henrik. For de engelske innvandrerne var det tømmerhandelen som var viktigst. To av Thomas Hammonds døtre ble gift med brødrene Morten og Albert Angell, sønner av Lorentz Mortensen Angell, en av de flensburgske innvandrerne.

Henrik Horneman levde i Trondheim omtrent samtidig med Lorentz Mortensen. Det første spor etter ham i byen er giftermålet med enken

---

8 Bull 1998, s. 26–27.

Anna Nilsdatter Tønder i 1669. Henrik Horneman kom fra Flensburg, fra en familie som hadde lange handelstradisjoner, også i handelen på Norge. Også for Henrik Horneman var det fiskehandelen som var utgangspunktet, men kobber- og trelasthandel kom til etter hvert. Henrik Horneman og Anna Tønder fikk mange døtre, men bare to sønner. Den eldste sønnen etablerte seg som kjøpmann i Amsterdam og ble en viktig forbindelse både for faren og for andre trondhjemske kjøpmenn. Døtrene ble gift med andre kjøpmenn i Trondheim, slik at det ble sagt at Henrik Horneman var svigerfar til «halve byen».⁹

De innvandrende kjøpmennene etablerte et sterkt nettverk i byen de slo seg ned i. Ved inngifte ble mange av dem i slekt med hverandre, og ved strategiske giftermål skaffet de seg også nettverk i omlandet der de hentet sine ressurser. Lorentz Mortensen Angell er et godt eksempel på hvordan ekteskap kunne bygge nettverk. Hans første ekteskap med Margrethe Puls førte ham inn i en kjøpmannsfamilie i Trondheim, der svigerfaren allerede hadde etablert seg. Hans neste ekteskap var med Margrethe Falch, datter av en fogd på Helgeland med viktige ressurser og forbindelser til fiskeridistriktene. Hans tredje ekteskap forsterket forbindelsen til kobberverkene.

Innvandrerne skapte et sterkt overklassesjikt i byen, og de skaffet seg forbindelser i distriktene. Å etablere et internasjonalt nettverk var også viktig, og flere unge menn foretok rundreiser i Europa for å skaffe seg kontakter. Samtidig beholdt de kontakten med slekten der de selv eller deres forgjengere kom fra. For flere av kjøpmennene i Trondheim er kontakten tilbake til Flensburg tydelig. Sønnner ble sendt på skole eller læreopphold dit, og kjøpmenn i Trondheim hentet læregutter i Flensburg. De engelske innvandrene beholdt også kontakten hjem. Thomas Hammonds eldste sønn med samme navn hadde læreopphold i London før han etablerte seg i Trondheim på 1680-tallet. På 1700-tallet ser vi at trondhjemske forsøk på kolonihandel på St. Croix ble drevet i samarbeid med forbindelser i Flensburg.

Med disse innvandrene ble dermed klassestrukturen endret, med et nytt overklasselag på toppen av det tidligere samfunn. De internasjonale

---

9 Bull 1998, s. 20–23.

kjøpmennene ble en overklasse, med det jevne borgerskap av kremmere, håndverkere og skipperer som en middelklasse, og arbeidsfolk og tjenestefolk som en underklasse, med de fattige på bunnen.

Innvandrerne posisjon i byen var først og fremst økonomisk, men de etablerte seg også raskt i styrende organer, som kirkeverger, taksérborgere og lignende. Flere fra andre generasjon ble sittende helt i toppen av byadministrasjonen.

Kongens embetsmenn

Kjøpmennene utgjorde imidlertid bare en del av eliten i byen. Embetsstanden ble mer tallrik på 1600- og 1700-tallet, og også denne andre delen av den øverste eliten i byen hadde opprinnelse utenfor byen og ofte utenfor Norge. Flere kom fra den andre delen av det dansk-norske riket, og etter hvert med basis i utdannelse fra universitetet i København. Embetsmennene hadde mer entydig enn kjøpmennene dansk tilknytning, uten at det var noe bastant skille mellom disse delene av eliten. Sosial omgang, giftermål og slektskap gikk iallfall delvis på tvers gjennom hele eliten.

Eneveldet betydde ikke bare at byene fikk en viktigere funksjon som handelssentra og knutepunkt mot omverdenen. Det betydde også en endret styringsstruktur. Byenes borgerskap hadde tidligere i stor grad hatt selvstyre, med et råd valgt av borgerne. Borgermøter, der alle menn med borgerstatus hadde rett til å møte, var et viktig grunnlag for det selvstyret som hadde valgt byrådet. Byrådet ble nå kongens menn, og skiftet navn til magistrat. Magistraten besto av en president, borgermestere og rådmenn, alle utnevnt av kongen.¹⁰ Magistraten var altså tydelig knyttet til kongen, og ikke nødvendigvis til byen. De var embetsmenn. Om de var *bare* embetsmenn, kunne imidlertid variere. De kunne også utpekes blant byens borgere, og være et bindeledd mellom embetsstand og borgerstand. Det var for eksempel tilfelle med Albert Angell i Trondheim. Han ble utnevnt til en av byens to borgermestere i 1697, til magistratspresident i 1699, og fungerte som president til sin død i 1705. For byens

---

¹⁰ Fossen 1979, s. 357–362.

borgerskap kunne han være nyttig som formidler mellom deres behov og sentralmyndighetene, og sikret byen privilegier i konkurranse med andre. Samtidig var han annet ledd i innvandrerfamilien Angell, og gift med datteren i innvandrerfamilien Hammond fra England. I kraft av arvemidler fra begge sider disponerte Albert Angell og hans kone Sara Hammond en stor formue basert på jordegods, sagbruk og bergverk. Det ble sagt om ham at hans økonomiske forpliktelser hindret ham i å fylle forpliktelsene i magistraten i tilstrekkelig grad, men selv klaget han over at magistratspliktene gikk ut over forretningene. I ham ble dermed administrasjon og forretning forenet. Han hadde studert ved universitetet i København, men hadde oppgitt studiene og isteden giftet seg til rikdom i hjembyen, før han selv arvet ytterligere rikdom.¹¹

Flere av Trondheims ledende kjøpmenn hadde i tillegg til handelen også posisjoner i kongens lokale bystyre. Blant dem var Sara Hammonds neste ektemann, Søren Bygball, og Hans Hagerup, som begge fungerte som rådmenn. En annen av byens rikeste kjøpmenn, Hans Horneman, var rådmann fra 1731 til sin død i 1764.

Dette at det *skulle* sitte kjøpmenn i magistraten var åpenbart et viktig poeng. Stifamtmann Benzons var inne i bildet både da Hans Hagerup og da Hans Horneman fikk sine utnevnelser. Hans begrunnelse for å støtte Hagerup var at det da bare var én kjøpmann i magistraten, og da Horneman kom inn, var det også bare én. For byen var det en fordel at det satt kjøpmenn i magistraten. De kunne fungere som bank for byen inntil skattene var inndrevet.¹² At de ble brukt som bank, kommer tydelig fram i Hornemans tilfelle. Særlig i forbindelse med kongebesøket i 1733 gikk det med store summer til oppbygging av æresport og til nødvendige reparasjoner i byen. Mesteparten av utgiftene (815 av 895 riksdaler) ble forskuttert av rådmann Horneman, som så fikk penger refundert etter hvert som den utlignede æresportskatt kom inn. Men fremdeles i 1754 hadde han penger til gode.¹³

Vi ser imidlertid et skifte i annen halvdel av 1700-tallet. Etter at Horneman døde i 1764, var det ikke aktive kjøpmenn i magistraten før

¹¹ Bull 1992, s. 49–62.

¹² Tretvik 1983, s. 17f.

¹³ SAT, Trondheim magistratsarkiv Db22.

Hans Knudtson kom inn som viseborgermester og borgermester i perioden 1789–1806. Dette var den eneste magistratsperson som også var kjøpmann etter Horneman. Andre magistratsmedlemmer fra midten av 1700-tallet og framover kom oftest utenfra, og kunne ha hatt embeter andre steder først, eller avanserte til andre embeter senere.¹⁴

Magistratsmedlemmene ble altså i stadig større grad hentet utenfra og ble mer entydig embetsmenn. De hadde både administrative og juridiske funksjoner. Byfogden var administrator og dommer i første instans, og hadde dessuten politioppgaver i byer der det ikke var egen politimester. I Trondheim hadde man en egen politimester i perioden 1686–1701, i Bergen fikk man politimester i 1701, i Kristiania i 1745, men i de mindre byene fylte byfogden denne funksjonen.¹⁵ I rådstueretten satt magistratsmedlemmene som dommere og fungerte som appellinstans for saker pådømt av byfogden i første instans. I 1736 ble juridisk embetseksamen innført ved universitetet i København, og det ble et krav at personer som hadde dommerfunksjoner skulle ha juridisk eksamen, enten den latinske fullstendige juridiske eksamen eller en mindre omfattende dansk versjon. Det tok likevel tid før kravet om eksamen ble gjennomført. I Bergen ble det innført som krav i 1774 at presidenten skulle ha juridisk embetseksamen, den ene borgermester og en rådmann burde være studert, den andre handlende eller en som kjente byens tilstand.¹⁶

Magistraten var utvilsomt enevoldskongens redskap i styret av byen. Gjennom dem, kontrollert av stiftamtmanden, hadde han direkte kontroll med hvordan byene ble administrert. Men fungerte det? Var borgerskapets rolle som selvstyreorgan koblet ut?

Borgernes medvirkning

På 1600–1700-tallet ble samfunnet i stor grad bygd på de selvstendige husholdene som organisasjonsprinsipp. Rett til å representere husholdet hadde det mannlige overhodet for husholdet, det vil si borgeren i en by

---

14 Mathiesen 1945.

15 Supphellen 1986.

16 Fossen 1979.

eller bonden på landsbygda. Selv om den formelle autoriteten i de norske byene under eneveldet ble knyttet til kongen gjennom hans embetsmenn, var det likevel fortsatt behov for lokal medvirkning av folk med mer direkte lokal kunnskap. Et slikt byråd kunne velges ut på ulike måter. De som kunne være med å velge, eller som kunne være aktuelle kandidater til posisjoner, var aldri *hele* befolkningen i byen, men en større eller mindre del: *borgerne*.

Begrepet «borger» er i denne forbindelse et juridisk begrep, hjemlet i loven.¹⁷ Den som ville være borger, måtte avlegge ed for borgermester og råd og betale en avgift. Det ga ham rett til å «bruge borgerlig næring». Det betydde også at han måtte delta i borgerlige plikter, både praktisk i ulike ombud og i form av skatter, og det forpliktet ham til å ha bolig i byen. Borgerskap ble bare gitt til menn. Den mannlige borger ble forutsatt å representere sitt hushold, med hustru, barn og tjenestefolk. Borgerskap ble gitt innenfor bestemte næringskategorier. For håndverkere var forutsetningen at de hadde avlagt mesterprøve og at de ble opptatt i lauet, dersom det fantes laug i faget. For folk som drev handel, ble borgerskapet tildelt for kjøpmannsborgerskap (som ga rett til utenrikshandel), innlandshandel (evt. nordlandshandel) eller høker-/kremmerhandel. For kjøpmannsborgerskap ble det stilt krav om at de måtte kunne føre kjøpmannsbok, for de andre var det nok at de kunne vise til praktisk erfaring.¹⁸

I de norske byene utviklet det seg et nytt organ ved siden av magistraten, bygd på gamle strukturer med borgernes styring over byene. Dette ble utviklet til permanente organ, oftest kalt «de eligerte menn».¹⁹ Christian den femtes norske lov 1687 hjemlet fortsatt et representativt innslag i styringen av byene. Borgerskapet skulle særlig ha en funksjon når det gjaldt økonomiforvaltningen i byene, det vil si hvordan skattene ble utlignet og hvordan byenes inntekter ble brukt. Magistraten skulle hvert år oppnevne en kemner, tatt blant «de fornemste borgere». Kemnerens regnskap

17 Kong Christian den femtes norske lov 1687 (NL), 3. bok 3. kapittel.

18 Bull 2013; Eliassen 2006, s. 220–225; Imsen & Winge 1999, s. 57–58; Kiil 1969, s. 124; Supphellen 1982, s. 151. Om utvikling av nye betydninger av borgerskap som begrep, se Bull 2014, s. 140–141; Glenthøj 2012, s. 11 og s. 95.

19 Supphellen 1982.

skulle i magistratens og «nogle borgeris overværelse» nøye gjennomgå og revideres.²⁰ Borgerne hadde også innflytelse på skatteutligningen. Ved begynnelsen av hvert år skulle «borgerskabet ... udvælge to, fire eller flere, borgere», som sammen med forrige års kemnere skulle taksere og utligne skattene for alle som bodde i byen. Disse takserborgerne måtte være borgere som «en tid lang» hadde bodd i byen og hadde god kjennskap til de enkelte borgernes forhold.²¹ De kunne derfor ikke velges fra bare *en* gruppe i borgerskabet.

De borgere som skulle holde oppsyn med regnskap og pengebruk, ble imidlertid et eget organ. Dansk og norsk lov hadde de samme bestemmelser, men ordningen fungerte ulikt i større og mindre byer, og med lokale variasjoner, bygd på tradisjoner og ulike praktiske forhold. I København fikk man fra 1659 en ordning med 32 menn som skulle representere borgerskabet. Mens storkjøpmennene der hadde en sterk posisjon i magistraten, ble de 32 menn dominert av kremmere.²² I handelsbyer som Aarhus og Aalborg fikk kjøpmennene på 1700-tallet en sterk posisjon i borgerutvalget, mens kjøpmennene i Helsingør og Roskilde var lite interessert i å delta som eligerte. I de danske småbyer var ordningen med eligerte borgere mindre viktig. På 1750-tallet ble det gitt nye bestemmelser for eligerte borgere i Danmark, visstnok etter norsk mønster.²³ I norske småbyer var det heller ikke alle steder behov for slike ordninger. Konsultasjon med borgerskabet kunne der gjøres ved å innkalle alle med borgerstatus, alle huseiere eller representanter, etter behov. Men i de norske stiftsbyene – Bergen, Kristiania, Trondheim og Kristiansand – var det for omfattende å skulle konsultere hele borgerskabet. Der ble ordningen med eligerte menn fast etablert i løpet av 1700-tallet. I Trondheim nevnes omkring 1680 at et tolvmannsutvalg hadde vært vanlig «fra urgammel tid». Det fungerte noe ujevnt i tiden framover, men var omkring 1720 blitt en noenlunde fast institusjon, med navnet eligerte borgere, og dominert av kjøpmennene.²⁴ Et slikt organ skulle supplere magistraten. Begrunnelsen

20 Kong Christian den femtes norske lov 1687 (NL) 3-5-1. Danske lov 1683 har tilsvarende formulering.

21 NL 3-6-1.

22 Jensen 1982, s. 88–94.

23 Linde 1978, s. 66; Linde 1982, s. 47–51.

24 Supphellen 1997, s. 125–126, s. 219 og s. 232–234.

var et behov for å benytte den kompetanse borgere med fast tilhold i byen hadde. Slik lokalkunnskap var det ikke alltid magistratsmedlemmene hadde.

De eligerte skulle i utgangspunktet revidere byens regnskaper. I de større byene ble de også – og i sterkere grad utover 1700-tallet – konsultert i alle saker av økonomisk betydning, og de ble en viktig maktfaktor. I 1787 ble det fastsatt felles regler for de eligertes oppgaver i byene i Danmark-Norge. Reskriptet stadfestet stort sett tidligere praksis slik den var i de norske stiftsbyene, og ga de eligerte stor makt over økonomiske saker. Om det oppsto uenighet mellom magistrat og eligerte, skulle stiftamtmanden avgjøre saken, med Danske Kanselli som appellinstans.²⁵

Posisjoner i magistraten eller blant de eligerte menn ga en maktstilling. Noen av innvandrerne forsøkte likevel å unndra seg de byrder som slike borgerplikter også førte med seg, nettopp med henvisning til at de var innvandrere. Henrik Meincke søkte i 1728 om fritak fra borgerlige tyngsler som kirkeverge, overformynderskap, kemnertjeneste eller lignende. Begrunnelsen var at han som ung fremmed mann ikke hadde kunnskaper verken om «medindvaanernes eller landets lov og maade». Magistraten avviste det forarget: han var ung og frisk og «taler og skriver, som gemeenlig alle i Flensborg indfødde, god dansk». Likevel forekom individuelle frikjøp, og en del prøvde å utsette pliktene de første årene av sin karriere som kjøpmenn. En grunn til at de ønsket fritak, var at de i prinsippet skulle starte med de lavere ombud, for eksempel som tilsynsmenn for ulike institusjoner. Slike ombud kunne være byrdefulle, mens det var de høyere ombud som eligerte menn som ga mest prestisje og innflytelse.²⁶

Hvem skal velge?

Posisjonene i slike borgerutvalg var, i motsetning til føydalstyret og kongemakten, ikke arvelige. Det betyr også at organet var eksklusivt mannlig – uavhengig av hvordan det ellers var satt sammen. Mens

²⁵ Supphellen 1982, s. 163; Wessel-Berg 1841–1847, s. 302–304, Reskript 2. mars 1787.

²⁶ Bull 1998, s. 285–291.

føydalstatens slektstilknytning kunne overføre makt til kvinneledd, fulgte posisjonen som medlem av borgerutvalgene ikke noen arvelinje, men innebar utpeking eller valg innenfor en større eller mindre gruppe mannlige kandidater.²⁷

Valget av disse eligerte menn varierte. Skriftlig valg med hele borgerskapet som velgere ble innført i alle norske byer i 1800, med unntak av Bergen, der dette kom i 1807. Tidligere hadde valg måten variert sterkt, både mellom byene og over tid. Flere muligheter ble brukt, og borgerskapet som kollektiv, magistraten og de eligerte hadde vekslende roller. Stiftamtmannen skulle uansett godkjenne valget. I den grad borgerskapet var involvert, besto de av flere grupper: kjøpmenn, nordlandshandlere (eller innlandshandlere) og håndverkere (representert ved laugene). En metode var at dette borgerskapet i et møte nominerte et visst antall av byens «beste» borgere, som magistraten da valgte blant. Systemet innebar altså medvirkning av både borgerskap og magistrat, men de frammøtte borgerne hadde stor innflytelse på hvem som ble valgt. En annen mulighet var at magistraten pekte ut dem de anså som mest «tjenlige», uten forutgående forslag eller valg fra borgerskapets side. Det ble også vanlig at de eligerte selv pekte ut nye representanter når det var behov for komplettering. De ble så beskikket av magistraten.²⁸ Her var man altså i realiteten gått over til selvsupplering, men med mulighet for magistraten til å gripe inn. Resultatet var lenge at disse «byens beste menn» ble hentet fra den gruppa som besto av kjøpmenn med erfaring fra internasjonal handel.

I 1791 og 1797 kom det kongelige reskripter som foreskrev en helt annen framgangsmåte enn den som var blitt vanlig i de norske stiftsbyene. Ikke bare skulle alle borgere være med å velge, de skulle også høres i viktige saker. Her kom erfaringene fra de mindre byene til uttrykk i lovgivningen. Både i Bergen og i Trondheim utløste det diskusjoner, som gir innblikk i hvordan ulike grupperinger i byen så på medvirkningsordningen de eligerte menn. Hvem skulle de representere, og hvem kunne være byens representanter?

27 Bull 2000; Friedrichs 1995, s. 46–48; Friedrichs 2000, s. 5–6; Linde 1978; Linde 1982.

28 SAT, Trondheim magistrat. G2 De eligerte menn 1754–1831.

I Trondheim ble diskusjonen utløst av at en gruppe av byens borgere sendte en supplikk til kongen med ønske om at borgerskapet selv skulle velge sine representanter, og forlangte at de eligerte skulle følge reskriptet fra 1791 om å rådslå med hele borgerskapet.²⁹

Supplikken var undertegnet av 44 menn, som alle tilhørte småborgerskapet. De fleste av dem var håndverkere, mange skomakere. Supplikken ba tilsynelatende bare om at man skulle forholde seg i samsvar med kongens reskripter i 1791 og 1797, men den ble oppfattet som et opprørssignal, og vakte sterke motreaksjoner fra både de eligerte og fra magistraten.³⁰ De oppfattet de 44 borgernes bønn som et revolusjonært framstøt, påvirket av den franske revolusjon som hadde ført til ønsker om «selv at regiere». De eligerte var riktignok kjent med at i enkelte små byer valgte borgerskapet selv de eligerte menn, men de var skeptiske til hvordan det kunne fungere, og det passet uansett ikke i Trondheim. Deres forsvar mot anklagen om at de ikke har rådslått med hele borgerskapet, var at det ikke hadde vært saker der «fornuftige mænd kunde tænkes at være af forskiellig meening med os ...». Å overlate valg av eligerte og rådslagning om konkrete saker til samlinger av alle med borgerskap, mente de eligerte ville føre til at folk som ikke hadde tilstrekkelig opplysningsnivå, kunne komme til å dominere.

På lignende måte som de eligerte menn viste også magistraten til påvirkning av den «politiske kandestøbning, som det ilde forstaaede friheds og ligheds system har forvoldet». Flere var skremt av revolusjonære tilstander, og fryktet at opprør skulle spre seg. Også fra lovgivernes side ble det åpenbart oppfattet slik at reskriptet i 1797 hadde gått for langt i å involvere hele borgerskapet i å velge de eligerte og i å delta i styret av byene. Reskriptet 2. mai 1800 ga i større grad enn i 1797 initiativet til magistraten. Magistraten skulle foreslå aktuelle navn, og borgerne skulle så skriftlig velge mellom dem.³¹

Mens de eligerte og magistraten i Trondheim ser ut til å ha gjort felles sak og opptrådt som en samlet elite, ser vi tendenser til konflikt

29 SAT, Trondheim magistrat G2, 9. juni 1798. De fleste dokumentene i saken ligger også i Trondheim stift og amt, Fe14.

30 SAT, Trondheim magistrat G2, 20. august 1798.

31 Fogtman 1786–1835, s. 555.

mellom gruppene i Bergen. De selvbevisste kjøpmennene som rekruterte de eligerte, handlet på egen hånd på tvers av magistratens og særlig stiftamtmannens vilje. Men begge steder var de imot at det alminnelige borgerskapet skulle ha større innflytelse. De kongelige reskripter vaklet i disse årene mellom å gi hele borgerskapet større innflytelse og å stramme inn, slik at kongens embetsmenn kunne beholde kontroll. Innflytelsen fra den franske revolusjon er tydelig. I første omgang gjorde den myndighetene villige til å gi konsesjoner og større medbestemmelse til «folket»; i neste omgang ble utviklingen av revolusjonen skremmende, og fikk myndighetene til å vektlegge embetsmennenes kontroll sterkere.³² De tilløp til en viss demokratisering som reskriptene 1791 og 1797 innebar, ble dermed trukket tilbake, til fordel for elitens fortsatte herredømme.

Hvorfor kjøpmenn?

De eligerte menn var enige om at det var kjøpmenn som måtte velges. Men hvorfor? I Trondheim mente både magistrat og eligerte at med den ordningen man nå hadde, ville man være sikret representanter som forsto seg på sakene og kunne samarbeide. Om de 44 som hadde skrevet under supplikken ble valgt, ville det gå ganske annerledes. Det skyldtes særlig deres bakgrunn som «bønderdrenge», mangelfull oppdragelse og manglende kunnskaper. Når de eligerte menn alltid hadde vært tatt fra kjøpmannsstanden, skyldtes det, ifølge dem selv, at deres ungdom fikk bedre utdanning enn de som kom i håndverkslære. I tillegg kom dessuten «at en kiøbmand (vi tale ikke om kræmmere) ifølge handelens natur bestandig maa øve sig i eftertanke, hvilket skierper forstanden, og udvider indsigterne ...», i motsetning til håndverkerne.³³ Kjøpmennene var dessuten grunnlaget for byens eksistens. De betalte de fleste skattene, og deres næring ga ringvirkninger. Byen var en kjøpstad, uten fabrikker. Ni tideler av innbyggerne hadde direkte eller indirekte sitt levebrød av handelen. Det kunne nok være ønskelig at borgerne hadde nok skjønn til selv å velge byens representanter, men nå var det slik at de fleste hadde dårlig

32 Dette sammenfaller med kronprins Frederiks innstramminger i 1799 på flere områder, blant annet i trykkefriheten. Se Gustafsson 2007, s. 166.

33 SAT, Trondhjems stift og amt, Fe14 Magistratsbrev 1795–1800. De eligertes uttalelse 14. mai 1799.

opplysningsnivå. Håndverksdrene hadde lite skolegang før de ble tatt i lære, og i læretiden var mestrene bare opptatt av å få mest mulig nytte ut av dem, uten å tenke på videre skolegang. Det de måtte ha lært på skolen ble glemt, og svennen ble så «meere vankundig end drengen var».³⁴

Magistraten var skjønt enig med de eligerte. Om man ikke begrenset stemmerett og valgbarhet, mente de at det i de «lavere borger-classer» var et så lavt opplysningsnivå at diskusjoner ville resultere i bråk. De henviste også til «tidernes aand», som kanskje gjorde at noen nettopp ønsket å skape uro.³⁵

Kjøpmennene burde altså ha forrang både til å velge og til å velges som borgerskapets representanter av to grunner: for det første fordi de var mest opplyst og hadde best utdanning, for det andre fordi deres næring bidro mest økonomisk til byen, både i form av skatter og i form av ringvirkninger fra handelen.

Diskusjonen om hvem som burde kunne velges som borgernes representanter, viser at i Trondheim var de eligerte menn (kjøpmennene) og magistraten (embetsmennene) enige om at kjøpmennene var bedre egnet enn småborgerskapet (håndverkere og kremmere) til å sitte i posisjoner som hadde innflytelse på byens politikk. Et moment som ikke nevnes i diskusjonen, er at kjøpmennene nok hadde bedre mulighet til å bruke tid på den møtevirksomhet som trengtes for å delta i ulønnet offentlig virksomhet.³⁶

Mens kjøpmennene dermed ble ansett å kunne representere hele byens interesser som eligerte menn, kunne andre grupper delta på avgrensede felt. Det betyr igjen at kjøpmennene hadde etablert seg som en elite, der medlemmene var selvskrevne ledere i byen. I hvilken grad denne eliten fungerte som elite *sammen med* embetsmennene eller *ved siden av* dem, ser ut til å ha vært noe forskjellig i de ulike byene. I Trondheim ser fellesskapet mellom disse gruppene ut til å ha vært framtreddende, mens kjøpmennene i Bergen i større grad ser ut til å ha hevdet seg som en egen elitegruppe ved siden av embetsmennene.

---

34 Ibid.

35 SAT, Trh stift og amt Fe14, magistratsbrev 1795–1800. Magistratens uttalelse 3. juni 1799.

36 Friedrichs 2000, s. 18 viser til Max Webers betegnelse «Abkömlichkeit»: de mest velstående mulighet til å forlate huset og bruke tid på posisjonen.

Håndverksmestrene hørte utvilsomt til borgerskapet, men ble altså ikke anerkjent som hørende til de opplyste borgere som burde kunne velges som borgerskapets representanter. I flere byer var det strid om deres representasjon. Kravet fra de 44 småborgerne i Trondheim var ikke det eneste. Kongen avgjorde i 1798–1799 en tilsvarende konflikt i Bergen med at en håndverker det var strid om, skulle være en av de eligerte menn, og bestemte samtidig at seks av de 24 i valgmannskollegiet skulle være håndverkere.³⁷ Kongen gikk altså inn for en kvoteringsordning for å sikre håndverkernes representasjon. For kjøpmennene satt det langt inne å akseptere at håndverkere eller andre småborgere slapp inn i dette organet, som hadde mye makt over byens økonomi.

Magistratene i de fire byene Kristiania, Trondheim, Kristiansand og Kongsberg ble i 1800 pålagt ansvaret for at det blant representantene «stedse findes duelige mænd af alle borger-klasser».³⁸ Med «borgerklasser» menes her de ulike grupperinger innenfor borgerskapet, som kjøpmenn, innlandshandlere, kremmere og håndverkere. I motsetning til både magistrat og de tidligere eligerte menn mente altså kongen som lovgiver at håndverkere var i stand til å delta som ansvarlige representanter for borgerskapet.

En nettverksby tilpasset sentralstedsmodellen

Slutten av 1600-tallet og 1700-tallet framstår som en periode da kjøpmannsnettverkene var på sitt sterkeste i styret av byene. De var representert i kongens organ, magistraten, og var samtidig enerådende i magistratens rådgivende organ de eligerte menn. Nettverkene de var involvert i internasjonalt, ga dem en begrunnelse for sin forrang. Som overklasesjikt hadde de økonomi og muligheter til å delta i styret av byen, som utdannede menn hadde de kunnskaper av den sort de mente var viktige for å sørge for byens beste, og deres slekts- og økonomiske nettverk innad i byen sørget for samstemmig oppfatning om at det ikke bare var i deres egen interesse, men også i allmennhetens interesse at

37 Kjerland & Harris 1984, s. 10–12.

38 Fogtman 1786–1835, s. 555.

Kjøpmannsgårdene som lå på rekke og rad langs havna, la til rette for kontakt både med andre kjøpmannsgårder i byen og med handelsforbindelser i omlandet og internasjonalt. Her vises Bryggen i Bergen på 1800-tallet, men tilsvarende byggemåte var typisk for handelsbyer både i andre norske byer og internasjonalt.
Foto: Axel Lindahl. Riksantikvaren. Lisens: CC-BY 2.0.

nettopp kjøpmennene hadde avgjørende innflytelse. Slutten av 1700-tallet viser imidlertid også at den tid da dette framsto som en opplagt løsning, nærmet seg slutten. Småborgerskapet krevde medbestemmelse, og kongen ga dem et betinget medhold i det. Da Grunnloven ble vedtatt i 1814, var oppfatningen at også småborgerskapet skulle med – alle menn med borgerskap i byene fikk stemmerett til Stortinget. Det drøydde imidlertid til 1837 før den samme stemmeretten ble grunnlaget for styret i byene.

Litteratur

- Braudel, F. (1985): *The Structures of Everyday Life*, bd. 1 av *Civilization and Capitalism 15th–18th Century*, London: Fontana Press.
- Bull, I. (1992): *Thomas Angell; kapitalisten som ble hjembyens velgjører*, Trondheim: Thomas Angells stiftelser.
- Bull, I. (1998): *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, Trondheim: Historisk institutt, HF-fakultetet, NTNU.

- Bull, I. (2000): «Women in Urban Public Life in the 18th Century», i Sogner, S. & Hagemann, G. (red.): *Women's Politics and Women in Politics: In Honour of Ida Blom*, Bergen og Oslo: Universitetet i Bergen og Cappelen Akademisk Forlag.
- Bull, I. (2012): «Martnan og Levanger – om grunnlaget for tettstedsdannelse», *Heimen*, 49 (1), s. 55–69.
- Bull, I. (2013): *Kunnskap – hver etter sin stand og sitt kjønn. Utdanning i norske byer på 1700-tallet*, Trondheim: Akademika.
- Bull, I. (2014): «Politisk kultur i stiftsbyene – erfaringer med borgernes medbestemmelse», i Bull, I. & Maliks, J. (red.), *Riket og regionene. Grunnlovens regionale forutsetninger og konsekvenser*, Trondheim: Akademika.
- Cipolla, C. M. (1993): *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy 1000–1700*, 3. utg., London: Routledge.
- Elgvin, J. (1956): *En by i kamp. Stavanger bys historie 1536–1814*, Stavanger: Stavanger kommune.
- Eliassen, F.-E. (2006): «Småbyenes storhetstid», i Helle, K. et al., *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo: Pax.
- Fogtman, L. (1786–1835): *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge*, København: Gyldendal.
- Fossen, A. B. (1979): *Borgerskapets by 1536–1800*, bd. 2 av *Bergen bys historie*, Bergen: Universitetsforlaget.
- Friedrichs, C. R. (1995): *The Early Modern City, 1450–1750*, London og New York: Longman.
- Friedrichs, C. R. (2000): *Urban Politics in Early Modern Europe*, London og New York: Routledge.
- Glenhøj, R. (2012): *Skilsmissen*, Odense: Syddansk universitetsforlag.
- Gustafsson, H. (2007): *Nordens historia*, Lund: Studentlitteratur.
- Helle, K., Eliassen, F.-E., Myhre, J. E. & Stugu, O. S. (2006): *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo: Pax.
- Hohenberg, P. M. & Lees, L. H. (1995): *The Making of Urban Europe 1000–1994*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Imsen, S. & Winge, H. (red.) (1999): *Norsk historisk leksikon*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Jensen, S. (1982): «Københavns bystyre ved 1750», i Ericsson, B. et al., *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 79–113.
- Kiil, A. (1969): *Arkivkunnskap – Statsarkiva*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjerland, K. A. & Harris, C. J. (1984): *Introduksjon til Bergens kommunestyrearkiver 1712–1971*, Bergen byarkiv skrifter, rekke A, nr. 2, Bergen byarkiv.
- Kong Christian den femtes norske lov (1687): *Kong Christian Vs Norske Lov, 1687*, Institutt for arkeologi, konservering og historie (uio.no)
- Linde, H. (1978): *Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750*, Aarhus: Universitetsforlaget.

- Linde, H. (1982): «Købstadadministrationen i Danmark», i Ericsson, B. et al. (red.), *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 11–78.
- Maliks, J. & Bull, I. (2014): «Med regionene som utsiktspunkt», i Bull, I. & Maliks, J. (red.), *Riket og regionene. Grunnlovens regionale forutsetninger og konsekvenser*, Trondheim: Akademika.
- Mathiesen, H. (1945): *Magistratspersoner i Trondhjem 1377–1922*, Trondheim: Adresseavisens boktrykkeri.
- Mikkelsen, J. (2012): *Urbanisering og bysystemer i Europa indtil ca. 1800*, Aarhus: Dansk center for byhistorie.
- Sprauten, K. (1992): *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814*, bd. 2 av *Oslo bys historie*, Oslo: Cappelen.
- Steen, S. (1941): *Kristiansands historie 1641–1814*, Oslo: Grøndahl.
- Supphellen, S. (1979): «Einevelde og sjølstyre. Representerte dei eligerte menn i Trondheim sjølstyre for byen på 17.h.talet?», *Historisk tidsskrift*, 2, s. 176–187.
- Supphellen, S. (1982): «Byadministrasjon i Noreg på 17.h.talet», i Ericsson, B. et al., *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 115–172.
- Supphellen, S. (1986): *Trondheim politimesterembete under eneveldet 1686–1814*. Trondheim: Tapir.
- Supphellen, S. (1997): *Trondheims historie*, bd. 2, Oslo: Universitetsforlaget.
- Teige, O. (2008): *Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680–1750*, Oslo: Unipub.
- Tretvik, A. M. (1983): *Trondheims magistrat ca. 1720–1750: En administrasjons-historisk studie*, hovedoppgave, Trondheim.
- Wessel-Berg, F. A. (1841–1847): *Kongelige rescripter, resolutioner og collegial-breve for Norge 1660–1813*, bd. 3, Christiania: J.W. Cappelen.

Arkivmateriale

Statsarkivet i Trondheim

Trondheim magistratsarkiv

Trondheim stift og amts arkiv